

دانشگاه پیام نور
مرکز تهران
دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد
رشته الهیات و معارف اسلامی - گرایش فقه و مبانی حقوق

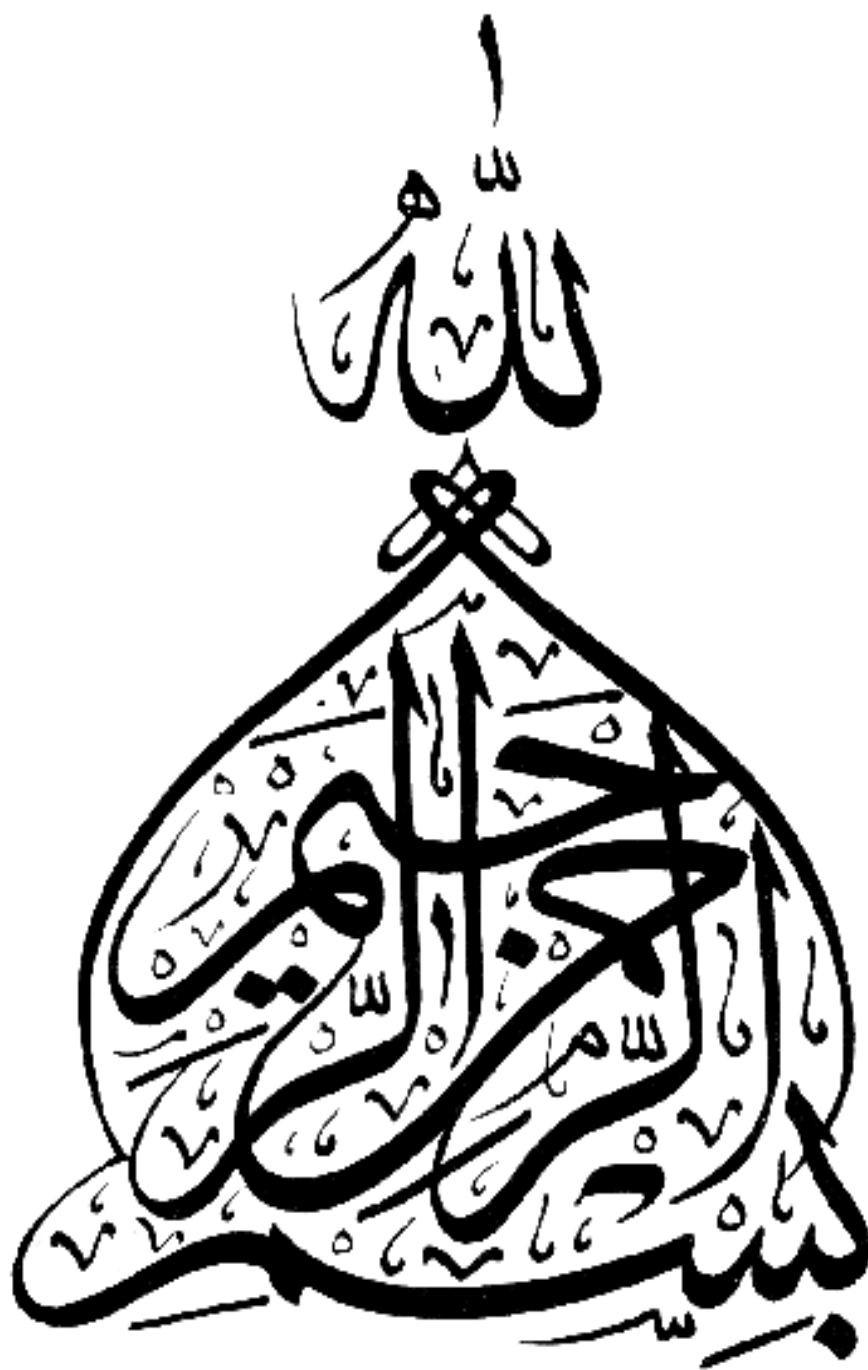
بررسی فقهی و حقوقی اقلیت‌های دینی

سمیه سادات علوی اصفهانی

استاد راهنما: حجت الاسلام و المسلمین دکتر جمشیدی

استاد مشاور: جناب آقای دکتر داورزنی

بهار / ۱۳۹۰

تقدیم به ؛

پدر عزیزم

که سرمایه جاودانی زندگیم است و در برابرش زانوی ادب بر
زمین نهاده و با دلی مملو از عشق بر دستانش بوسه می‌زنم.

و

مادر مهربانم

که جام وجودم سرشار از محبت و فداکاری اوست و با
دلگرمی‌های او مسیر پرپیچ و خم زندگی را می‌پیمایم .

تقدیر و سپاسگزاری ؛

بر خود لازم می‌دانم از الطاف بی‌شائبه اساتید گرانقدرم
جناب حجت‌الاسلام و المسلمین دکتر جمشیدی که به
عنوان راهنما مرا در طی این مسیر راهنمایی نمودند و همچنین
جناب آقای دکتر داورزنی که از مشاوره ایشان بهره بردم ،
سپاسگزاری و از خداوند منان برایشان توفیق روزافزون در
سایه توجهات حضرت ولی عصر را مسألت نمایم .
همچنین از همه عزیزانی که مرا در این راه یار و یاور بودند ،
کمال تشکر و قدردانی دارم .

چکیده

در اسلام، تابعیت، مربوط به عقیده افراد تلقی شده و هر فردی که اسلام را اختیار کند، به عضویت جامعه اسلامی درمی‌آید. همچنین افراد غیرمسلمان نیز بیگانه محسوب نشده، بلکه طی یک معاهده دوجانبه تحت عنوان «پیمان ذمه» در تابعیت قراردادی جامعه اسلامی قرار می‌گیرند.

در حقیقت عقد ذمه، قرارداد ویژه‌ای است که مابین زمامدار مسلمین با اهل کتاب منعقد شده و طبق آن، حکومت اسلامی، حفظ امنیت مالی، جانی و شرافتی آنان را به عهده گرفته و آنان نیز در مقابل، مالیات ویژه‌ای به نام «جزیه» را به بیت‌المال مسلمین می‌پردازند.

پس از جاری شدن عقد ذمه، اجرای این عقد بر مسلمین لازم بوده و هیچ‌گاه نمی‌توانند از تن دادن به شرایط آن سر باز زنند، اما اهل کتاب می‌توانند هر وقت که بخواهند، آن را فسخ نموده و در سرزمین دیگری خارج از قلمرو حکومت اسلامی اقامت نمایند.

در عقد ذمه، مسئولیت و وظایفی بر عهده هر دو طرف قرار می‌گیرد. اهل کتاب، نسبت به پرداخت جزیه، احترام و التزام به قوانین و مقررات اسلام، خودداری از هرگونه توطئه و فعالیت نظامی علیه مسلمانان، عدم همکاری با دشمنان مسلمین و امتناع از جاسوسی به نفع دشمنان اسلام متعهد می‌شوند. البته به صلاح‌دید حاکم اسلامی و به شرط مصلحت طرفین، شرایط دیگری نیز می‌تواند در معاهده ذکر شود که در کتب فقهی به آنها اشاره شده است.

در مقابل، حکومت اسلامی هم متعهد می‌شود که مال، جان و نوامیس اهل ذمه را از تعرض دشمنان داخلی و خارجی مصون داشته و آزادی مذهب و انجام شعائر مذهبی و امنیت اماکن مقدسه آنان را تأمین کند، حقوق مدنی آنان را به رسمیت بشناسد، حق استقلال قضایی را به آنان بدهد و در فعالیت‌های اجتماعی و روابط اقتصادی به آنان آزادی بدهد.

در مورد مراعات حقوق اهل ذمه، سفارش‌های اکیدی از پیامبر(ص) و ائمه اطهار(ع) رسیده و افعال ایشان و رفتار اکثر زمامداران اسلام مؤید این امر است که هیچ مذهب و نظام اجتماعی به اندازه اسلام، برای اقلیت‌ها حقوق مدنی و اجتماعی قائل نشده است.

کلیدواژه‌ها: «اقلیت‌ها»، «ذمه»، «قرارداد ذمه» و «حقوق و وظایف» می‌باشد.

فهرست مطالب

عنوان

صفحه

مقدمه ۱

فصل اول - کلیات

بخش یک - مفاهیم ۶

الف. واژه‌های کلیدی ۶

ب. قرارداد ذمه ۹

بخش دو - مبانی و اصول ۱۱

۱ - کرامت انسانی ۱۱

۲ - عدالت ۱۳

۳ - هم‌گرایی ۱۶

۴ - وفاء به عقود ۱۹

۵ - دعوت ۲۲

۶ - نفی سلطه ۲۵

۷ - احسان و نیکوکاری ۲۶

۸ - تألیف قلوب ۲۸

۹ - قاعده الزام ۲۹

فصل دوم - حقوق اقلیت‌ها

- حقوق اقلیت‌ها..... ۳۳
- بخش یک - حقوق مدنی سیاسی..... ۳۷
- الف. حقوق مدنی..... ۳۷
- الف-۱» حق حیات..... ۳۷
- الف-۲» حق تابعیت..... ۴۰
- الف-۳» آزادی رفت و آمد و اختیار مسکن..... ۴۳
- الف-۴» حق امنیت..... ۴۵
- الف-۵» حق برخورداری از عدالت قضایی..... ۴۹
- الف-۵-۱» حق دادخواهی..... ۴۹
- الف-۵-۲» حق آزادی اقلیت‌ها از نظر انتخاب محاکم..... ۵۱
- الف-۵-۳» حق تساوی افراد در برابر دادگاه‌ها..... ۵۲
- الف-۵-۴» حق تساوی در برابر قانون..... ۵۴
- الف-۵-۵» حق دفاع..... ۵۷
- الف-۶» حق آزادی فکر، عقیده و بیان..... ۵۹
- الف-۷» آزادی معنوی یا به رسمیت شناختن ادیان الهی..... ۶۳
- الف-۸» آزادی دینی اقلیت‌ها در قوانین امروزی..... ۶۴
- ب. حقوق و آزادی‌های سیاسی..... ۶۷
- بخش دو - حقوق اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی..... ۷۱
- الف. حقوق اجتماعی..... ۷۱
- الف-۱» حقوق خانواده، مادر و کودک..... ۷۱

الف-۲» آزادی اطفال	۷۳
الف-۳» حق استقلال در احوال شخصی	۷۴
الف-۳-۱» قوانین ازدواج ملل غیرمسلمان	۷۵
الف-۳-۲» ازدواج مسلمانان با زنان غیرمسلمان	۷۷
الف-۳-۳» ازدواج اقلیت‌ها با زنان مسلمان	۷۸
الف-۳-۴» طلاق در ادیان اهل ذمه	۸۰
الف-۳-۵» مقررات ارث	۸۱
الف-۳-۶» شهادت اهل کتاب در دادگاه اسلامی	۸۲
الف-۳-۷» دیات	۸۳
الف-۳-۷-مورد اول» میزان دیه اهل کتاب	۸۴
الف-۳-۷-مورد دوم» دیه اعضاء	۸۶
الف-۳-۷-مورد سوم» نحوه پرداخت دیه	۸۶
الف-۴» حق بهداشت	۸۶
ب. حقوق اقتصادی	۸۷
ب-۱» حق مالکیت	۸۷
ب-۲» حق کسب و پیشه	۹۱
ب-۳» حق ارتباطات اقتصادی و مالی با مسلمانان	۹۲
ج. حقوق و آزادی‌های فرهنگی - مذهبی	۹۴
ج-۱» حق انجام مراسم دینی و حق داشتن معبد	۹۴
ج-۲» حق آموزش و پرورش	۹۷
ج-۳» حق رشد علمی و فرهنگی جامعه	۹۸

فصل سوم - وظایف اقلیت‌ها

- وظایف اقلیت‌ها ۱۰۰
- ۱- دعوت به خیر و امر به معروف و نهی از منکر ۱۰۱
- ۲- حفظ آزادی، استقلال، وحدت و تمامیت ارضی کشور ۱۰۳
- ۳- وظایف اقلیت‌ها بر اساس قرارداد ذمه ۱۰۴
- ۳-۱- صراحت در قرارداد ۱۰۵
- ۳-۲- آثار قرارداد ذمه ۱۰۶
- ۳-۳- مسؤول عقد قرارداد ۱۰۶
- ۳-۴- کسانی که جزء اقلیت‌ها محسوب می‌شوند ۱۰۸
- ۳-۵- موارد رکنی قرارداد ذمه ۱۱۱
- ۳-۵-الف- موارد ایجابی ۱۱۲
- ۳-۵-ب- موارد نفیی ۱۱۲
- ۳-۵-ب-مورد اول «ترک عمل منافی با اسلام» ۱۱۲
- ۳-۵-ب-مورد دوم «ترک خصومت و عدم اقدام علیه امنیت کشور» ۱۱۳
- ۳-۵-ب-مورد سوم «عدم اقدام علیه اشخاص» ۱۱۴
- ۳-۵-ب-مورد چهارم «عدم اقدام علیه اموال و مالکیت مسلمین» ۱۱۴
- ۳-۵-ب-مورد پنجم «عدم اقدام علیه نظم و آسایش عمومی» ۱۱۵
- ۴- وظایف اقتصادی تعهد مالی در قرارداد ذمه (جزیه) ۱۱۵
- ۴-۱- معنا و مفهوم جزیه ۱۱۵
- ۴-۲- پیشینه جزیه ۱۱۶
- ۴-۳- هدف اسلام از دریافت جزیه ۱۱۷

- ۴-۴- مبنای قرآنی جزیه ۱۱۹
- ۴-۵- مقدار جزیه ۱۲۰
- ۴-۶- مصرف جزیه ۱۲۳
- ۴-۷- معافیت از جزیه ۱۲۳
- ۵- نقض پیمان و مجازات آن ۱۲۶
- ۶- در چه شرایطی می‌توان پیمان را نقض کرد؟ ۱۲۸
- ۷- شرایط الزام‌آور پیمان ۱۲۹
- ۸- مسلمان شدن ذمی پس از نقض ۱۲۹

فصل چهارم - رفتار و معاشرت با غیرمسلمانان در جامعه اسلامی

- ۱- مصونیت همه‌جانبه ۱۳۳
- ۲- ارزش قراردادهای در اسلام ۱۳۴
- ۳- منشور حضرت امیرالمؤمنین (ع) ۱۳۷
- ۴- احترام به روابط قراردادی ۱۳۷
- ۵- صلح‌گرایی ۱۳۹
- ۶- قول پناهندگی ۱۴۱
- ۷- حل مسالمت‌آمیز اختلاف‌های بین‌المللی ۱۴۲
- ۸- روابط اخلاقی و اجتماعی مسلمین با اقلیت‌ها ۱۴۳
- ۹- حق برخورداری از تأمین اجتماعی ۱۴۵
- ۱۰- کمک و مشارکت‌های اجتماعی ۱۴۷
- ۱۱- احترام به شخصیت، مذهب و مقامات فرد ۱۴۸

۱۲- احترام به معاملات و عقود فرد.....	۱۴۹
۱۳- عفو و اغماض.....	۱۴۹
۱۴- مجازات.....	۱۵۲
نتیجه‌گیری.....	۱۵۵
فهرست منابع.....	۱۵۷

تعریف مسأله

در فقه اسلامی و در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران برای اقلیت‌های دینی، حقوق و احکامی در نظر گرفته شده که ما با توجه به بررسی آیات و روایات و حقوق موضوعه، مهم‌ترین حقوق اقلیت‌های دینی را پی می‌گیریم.

بیان سؤال‌های اصلی تحقیق

- الف - وظایف اقلیت‌ها بر اساس قرارداد ذمه چیست ؟
- ب - حق ارتباطات اقتصادی و مالی با مسلمانان در چه حدودی است ؟
- ج - روابط اخلاقی و اجتماعی مسلمین با اقلیت‌های متعهد چگونه است ؟
- د - دیدگاه پیامبر اسلام «ص» درباره معاهد ذمه چیست ؟

سابقه و ضرورت انجام تحقیق

از آنجا که در ایران، از دوره هخامنشیان و همچنین بعد از اسلام تاکنون، حقوق و آزادی‌های اساسی و فردی اقلیت‌ها مورد بررسی قرار گرفته، ضرورت دارد که در زمان فعلی نیز بیشتر درباره حقوق آنها تحقیق و قوانین جدید بررسی گردد.

فرضیه‌ها

- الف - در گذشته بر اساس قرارداد ذمه، حاکم اسلامی در ازاء اعطای حقوقی که به تبع تابعیت افراد برای آنها در نظر گرفته می‌شد، وظایفی برای آنها مقرر می‌داشت که این وظایف به صورت جزئی مورد تصریح قرار می‌گرفت.

ب - روایات، سیره پیامبر «ص» و اهل بیت «ع» بر جواز معاملات با غیرمسلمانان دلالت دارد.

ج - مسلمانان در روابط خود با اقلیت‌های مذهبی متعهد، نه تنها از اصول اخلاقی و عواطف انسانی پیروی می‌کنند، بلکه این روابط حسنه را تا حد مراعات آداب و مراسم اجتماعی، گسترش می‌دهند.

اهداف

- ۱ - داشتن اطلاعات و رعایت آن درباره حقوق اقلیت‌های دینی.
- ۲ - ایجاد روابط صلح‌آمیز و بشردوستانه میان ادیان.
- ۳ - هیچ اقلیتی مدعی اجحاف و مورد ظلم واقع شدن نخواهد شد و هر اقلیتی در جامعه‌ای که اکثریت با ادیان دیگر است، احساس محجوری و بی‌اعتباری نخواهد کرد.

مقدمه

عدالت اجتماعی، ظلم‌ستیزی و رسیدن بشر به کمال، از اهداف بزرگ انبیای الهی بوده و در راه رسیدن به این اهداف، از هیچ تلاشی فروگذار نکرده‌اند. در همین راستا ظلم‌ستیزی و برقراری عدالت و به تعبیر قرآن مجید رفع فتنه و فساد از جهان، از اهداف بزرگ پیامبر اسلام(ص) به شمار می‌رفت و ایشان با به‌کارگیری راه‌ها و شیوه‌های مختلف مانند؛ انعقاد پیمان، جنگ، گفتگو، مناظره و... به اهداف خویش نائل آمده‌اند. علاوه بر اینکه اتخاذ شیوه دوستی و پیمان هم‌زیستی در رساندن منطق و ندای اسلام، تأثیر شگرفی دارد، زیرا گفتگوی مستقیم و ارتباط نزدیک، بهتر از راه‌های دیگر فرد را به حقیقت می‌رساند.

اسلام، آحاد مردم را در برابر حکومت، دارای حقوقی متقابل می‌داند، یعنی همچنان که افراد را موظف به رعایت وظایفی در برابر حکومت می‌داند، حکومت را نیز ملزم به مراعات حقوق آنان دانسته است.

حال سخن این است که اسلام چه حقوق و وظایفی را برای اقلیت‌های دینی ساکن کشورهای اسلامی در نظر گرفته است؟

بررسی آیات، روایات و سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) بهترین شیوه برای دستیابی به پاسخ این پرسش از دیدگاه اسلام است. دین مبین اسلام در اعطای حقوق اقلیت‌ها پیش‌گام بوده است و آنان را بیگانه ندانسته، بلکه گروهی از شهروندان جامعه اسلامی می‌داند.

برای مثال، امام علی(ع) در فرمان حکومتی خود خطاب به مالک‌اشتر می‌فرماید: «فانه

صنفان؛ اما اُحْلك فی الدین و اما نظیر لك فی المخلوق: مردم دو گروهند؛ یا برادر دینی تو هستند یا انسانی شبیه به تو».^۱

۱- نهج البلاغه، ترجمه و شرح علینقی فیض الاسلام، نامه ۵۳.

یعنی دارای هر عقیده که باشند، تو حاکم (مالک) آنان و آنان شهروند تو می‌باشند و تو موظف به رعایت حقوق هر دو دسته هستی، همگان حق دارند: زندگی کنند، امنیت داشته باشند، در برابر قانون و دادگاه‌ها یکسان نگریسته شوند و... همچنان که وظایفی شبیه هم نیز دارند.

در عصر طلایی علوی و نیز در طول تاریخ اسلام به کمتر موردی برمی‌خوریم که اقلیت‌های دینی برای احقاق حقوق و آزادی‌های خود دست به مبارزه و قیام و درگیری‌های منظم زده باشند و موارد بسیار نادری که دیده می‌شود، به جریان‌ها و روابط سیاسی خاصی مربوط می‌گردد که به دور از مسائل اسلامی بوده است.

دین مبین اسلام سیستم حقوقی خود را در خصوص اقلیت‌ها، بر مبنای جاری سایر حکومت‌ها نگذاشت بلکه ملاک تابعیت هر فرد را در نظام اسلامی، اعتقاد او به دین اسلام گذاشت و اعلام داشت هر فرد که اظهار مسلمانی کند، جزئی از کشور اسلامی است و مابقی افراد که به اسلام نگرویده‌اند، نه تنها بیگانه محسوب نمی‌شوند بلکه با تنظیم یک قرارداد دوجانبه، به امت اسلامی ملحق شده و جزء افراد اصلی آن به شمار می‌آیند و هیچ‌گونه تضییقی در حق آنان روا داشته نمی‌شود. قرارداد مذکور در نظام حقوقی اسلام، تحت عنوان «قرارداد ذمه» معرفی شده است.

رهبر بزرگ انقلاب اسلامی حضرت امام خمینی (ره) نیز در دفاع از اسلام، کلامشان در راستای آیات شریفه «تَزَكُّكَ عَلَىكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ» [آل عمران - ۴ و ۳]، مبین احترام به عقاید اقلیت‌های دینی و گواهی به حقانیت کتاب‌های اصلی و آسمانی آنان است. حضرت امام (ره) با این سخن نه تنها به اعتقادات و آیین پیروان کتاب‌های آسمانی احترام قائل شده، بلکه اصولاً این حق را برای آنان محفوظ شمرده که اهل کتاب می‌توانند در چهارچوب عقل و برهان در مورد عقاید مذهبی با مسلمین به گفتگو و بحث بپردازند و به طور آزاد و دور از تعصب، از معتقدات خویش دفاع نمایند و در مقام بحث و مجادله نسبت به عقاید اسلامی برآیند.

در این راستا کل موضوع تحقیق در چهار فصل دسته‌بندی شده است؛ در فصل اول برای تقریب ذهن خواننده، کلیات گفته شده که در بخش اول مختصری به مفاهیم و واژه‌های کلیدی که به عنوان واژه‌های اصلی به کار رفته‌اند، پرداخته شده و علاوه بر این‌ها، بحث از قرارداد ذمه که همه فقهاء از آن بحث کرده و آن را مبنای حقوق و تکالیف اقلیت‌ها دانسته‌اند، نیز لازم و ضروری است. پس از آن در بخش دوم بررسی اصول و مبانی موضوع مورد بحث است تا در رفع شبهات و ایرادهای احتمالی، خواننده را یاری رساند و در فصل دوم، به حقوق اقلیت‌ها و به عبارتی مجموعه تعهداتی که دین اسلام و دولت اسلامی به نفع اقلیت‌ها متعهد شده و کلیه آزادی‌های آنان در تمامی زمینه‌ها را مورد بحث قرار داده‌ایم که طی دو بخش حقوق مدنی - سیاسی و اجتماعی - فرهنگی بیان شده است.

و در فصل سوم به وظایف اقلیت‌ها از جمله پرداخت جزیه طبق قانون عادلانه و بر مبنای عدالت، در قبال مسلمانان و جامعه اسلامی که در آن زندگی می‌کنند، جهت نظم و قانون عادلانه و اجرای صحیح آن، پرداخته شده است. قانون عدالت‌مند نیز قانونی است که با توجه به تمامی جهات وجوانب وضع شده است.

فصل چهارم، آخرین فصل تحقیق، وظایف مسلمانان در قبال اهل کتاب و رفتار و معاشرت با آنان در جامعه اسلامی را مورد بحث قرار داده است.

در پایان، ذکر این نکته ضروری است که در این تحقیق، به طور کلی حقوق و وظایف اقلیت‌ها از لحاظ فقهی و حقوقی مورد بررسی قرار گرفته و لذا در آن در خصوص احکام اهل کتاب و جزئیات آن، پرداخته نشده است. بنابراین توضیحاتی از قبیل عبادات و احکام دینی و حقوقی آنان خارج از محدوده و حوصله این تحقیق بوده و خود بحث و بررسی جداگانه‌ای را می‌طلبد.

فصل اول

کلیات

بخش اول:

مفاهیم

مفاهیم

ابتدا لازم است واژه‌های کلیدی و اصلی به کار رفته در تحقیق، مورد بررسی قرار گیرد. همچنان که بررسی مفهوم واژه‌های مرتبط به موضوع نیز به نوعی لازم است. در این بخش، مفاهیم را بررسی نموده و در بخش دوم به بررسی اصول و مبانی موضوع خواهیم پرداخت. در ابتدا با توضیح و تعریف واژه‌ها، گستره و حدود موضوع را روشن نموده، سپس ابعاد مختلف موضوع را مورد بحث و بررسی قرار می‌دهیم.

الف. واژه‌های کلیدی

۱- مقبوق و وظایف : در هر جامعه‌ای برای رسیدن به آرمان‌ها و اهداف آن جامعه که غالباً استقرار عدالت در روابط مردم و حاکمان و حفظ نظم در اجتماع است، ناچار باید برای تعدادی از مردم، امتیازهایی در برابر دیگران به رسمیت شناخته شود که با ایجاد تکلیف برای گروه دوم، توانایی خاصی به آنان داده می‌شود. این امتیاز و توانایی را که هر جامعه منظم برای اعضای خود به وجود می‌آورد، «حق» می‌نامند که جمع آن «حقوق» است.^۱

به عبارت ساده‌تر امتیازاتی را که حکومت و جامعه به نفع فرد، متعهد شده، را حقوق افراد گویند، همچنان که امتیازاتی را که حکومت به نفع خود در برابر اشخاص جامعه مقرر ساخته و افراد متعهد و ملتزم به رعایت آن امتیازات به نفع حکومتند، را حقوق حکومت و به عبارتی وظایف افراد در برابر جامعه و حکومت می‌گویند، که از این دو به حقوق متقابل حکومت و مردم یا حقوق و وظایف مردم تعبیر می‌شود.

۱- کاتوزیان، ناصر، ۱۳۸۰ش.، فلسفه حقوق، ج ۱، ص ۳۳.

۲- اقلیت‌ها : گروه‌های کوچکی که در جوامع زندگی می‌کنند و با یکدیگر در اموری مانند دین، نژاد، رنگ، زبان و غیره اشتراک دارند، را اقلیت می‌گویند. گروه‌هایی رسماً در جامعه به عنوان اقلیت شناخته می‌شوند که در قوانین آن جامعه به عنوان اقلیت به آنان رسمیت داده شده است. مثلاً در قانون اساسی ایران اقلیت‌های یهودی، مسیحی و زرتشتی که دینی به جز دین اکثریت دارند، به عنوان پیروان ادیان مزبور به آنان رسمیت داده شده و به تبع آن، حکومت حقوق و امتیازاتی برای آنان متعهد شده است. همچنین در قانون اساسی ایران، مشخصه‌ای از آنان عنوان کرده است که؛ گروه اقلیت، گروهی است که قدرت حکومت را در دست ندارد و به عبارتی «گروهی از اتباع یک کشور که از لحاظ ملی، نژادی، زبانی، یا مذهبی از دیگر اقشار مردم متفاوت بوده، از لحاظ تعداد کمترند و قدرت حکومت را در دست ندارند».

اسلام برای اهل کتاب یعنی پیروان ادیان یهودیت، مسیحیت و زرتشت که در جامعه اسلامی زندگی می‌کنند، امتیازات و حقوقی به رسمیت شناخته و حضور آنان را به عنوان اقلیت پیرو آن ادیان در جامعه اسلامی مجاز دانسته، مورد احترام قرار داده است. در اصطلاح به این گروه‌های ساکن در کشور اسلامی، «اقلیت‌های دینی»^۱ گویند.

۳- ذمه : عهده ذمی در کافر ذمی، منسوب است به ذمه به معنی عهد. زیرا کافر ذمی با اسلام عهد کرده و تعهد سپرده و به چیزهایی ملتزم شده است.

در واقع پیمان و عهده‌ای است بین حکومت اسلامی از یک طرف و کفار (یهودی و نصرانی و مجوس) از طرف دیگر؛ دراین پیمان، کفار مزبور به شرایطی که شرایط ذمه نامیده می‌شود، ملتزم می‌شوند و در پناه اسلام از حقوق و مزایای متساوی بهره‌مند می‌گردند. فقهاء نیز ذمه را تعریف کرده‌اند: «صفت و حالتی در انسان که به وسیله آن

۱- قربانعلی زاده، حمید، بی تا، مردم‌سالاری دینی و حقوق/اقلیت‌ها، روزنامه جام جم.